

PAP PÉTER ISTVÁN

peteristvanpap@gmail.com

Doktorandusz (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola)

A Mezőhegyesi Állami Gazdaság a gazdasági reform tükrében: üzemtörténeti áttekintés és szempontjai 1957–1989

The Mezőhegyes State Farm in the View of the Economic Reforms:
Company History and Aspects Between 1957–1989

Abstract

The state stud-farms, although established primarily for military purposes, are the most prestigious units of modern Hungarian agriculture. The Mezőhegyes estate – later state farm, even later food-industry and agricultural combine – is one of the oldest of these, founded in 1784. After the decline of the military use of horse, Mezőhegyes and the other stud-farms developed into a model farm-role, with research and development (as a laboratory for technical and scientific processes), but also as a production-oriented plant farm. In this role, it had particular importance during the Kádár era, especially in the context of the reform process that began in the mid-1960s. The programme, known as the New Economic Mechanism, aimed to build market socialism, and although it was stopped at the macroeconomic level in the early 1970s, it remained in force in the agriculture. During this period, a distinctive symbiosis developed between the economic- and agricultural policy and the state farms (led by Mezőhegyes): the state model farms were the showcase for the reform policy (that was repeatedly put on the agenda), while they received unprecedented infrastructure upgrading and state support. All this allowed Mezőhegyes to achieve hyper-intensive growth in production indicators and to use impressive technical equipment, but by the end of the period serious rentability problems had emerged. This paper take a broad overview of the 'company history' of the Mezőhegyes State Farm, based on the above aspects, and will be structured according to the terms of office of the estate's directors during the period.

KEYWORDS

state farm, agriculture, company history, Mezőhegyes, reform of socialism, agro-economy, Kádár-era

DOI 10.14232/belv.2022.1.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.1.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Pap Péter István (2022): Egy hon- és népismeret tankönyv néprajzi tájokról szóló fejezetének vizsgálata. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 1. 54–77. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A Kádár-korszakkal kapcsolatos szaktudományos történeti értékelések szinte teljes mértékben egységesek abban, hogy az úgynevezett *gazdasági reform* és annak körülményrendszere – a szovjet tömb más országaihoz viszonyítva – a magyarországi államszocializmus érdemi – sok szerző szerint csupán egyetlen – specifikuma volt.¹ Sőt, pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk: a legtöbben nem is a reformot magát, hanem annak dinamikáját, a sajátos, külső és a belső hatalmi játszmák aktuális állásától függő „húzd meg-ereszd meg” politikát tartják valódi magyar sajátosságnak – hiszen egyébként mind Csehszlovákiában, mind Lengyelországban voltak ilyen-olyan, a gazdaság decentralizációja és piaci(bb) koordinációja felé mutató intézkedések.² A reform e kiemelt jelentőségét figyelembe véve azonban kissé disszonáns, hogy minderről az elmúlt években, évtizedekben mégsem jelentek átfogó, monografikus igényű (gazdaság)történeti szakmunkák. Az egykorú közgazdaságtudományos és gazdaságtörténeti elemzések³, a reform

¹ Ld. pl. RAINER 2011. 144., 190–191.; FÖLDES 2018. 221.; KALMÁR 2014. 116., 378. Rainer és Földes a Kádár-korszak belső jellegzetességeinek vizsgálatából indul ki, azonban következtetések ellenkező előjelűek: míg előbbi a sajátos reformtörténet ellenére sem beszél speciális magyar útról, addig Földesnél e komponens – másokkal együtt – megalapozza a szovjet tömbön belül különleges magyar modellt. Kalmár kötetében a bolsevik hatalmi központ változásaiból indul ki, így a magyar reform nála a *hruscsovi társadalmisítás* (mint komplex reformprogram) speciális, legsikeresebb, a kereteket leginkább kitágító változata.

² Az egész kelet-európai szovjet tömböt a desztalinizáció és reform – vagyis a szocializmus szovjet verziójától való eltérés lehetőségeinek – szempontjából áttekinti: MITROVITS 2014., MITROVITS 2015.. (Különös tekintettel az utóbbi munka 113. oldalán található táblázatra, mely a lengyel, magyar és csehszlovák reformtörekvéseket foglalja össze.) A csehszlovákiai reformfolyamatok áttekintéséhez és azok értő elemzéséhez lásd pl. HORBULÁK 2018.

³ Pl. a nevezetes PETŐ-SZAKÁCS 1985. vr. (240–292., 320–531.), DONÁTH 1977., SZEDERKÉNYI 1965., UNGVÁRSZKI 1989. Ezek eredményeit szintézisalkotó és áttekintő jelleggel közli ROMSICS 1999 423–454. A reform publicisztika és a szaktudományosság határán mozgó értékeléséhez lásd: ROMSICS 2008.

ágenseinek politikai folyamatokkal párhuzamosan született értékelő-értelmező írásai⁴, valamint visszaemlékezései, „visszaemlékező szakmunkái”⁵ jelenthetnek valamiféle – kissé ingatag – kiindulópontot. Ezek mellett mindössze Varga Zsuzsanna, főleg a termelőszövetkezetekre és egy, a politikai központon belüli sajátos érdekcsoportra, az agrárlobbira vonatkozó kutatási eredményei⁶ szolgáltattak érdemi *szaktudományos adalékot* e komplex folyamat értelmezéséhez – önálló „reformtörténeti” irányzat azonban a Kádár-korszak kutatásában nem alakult ki.⁷

Ebből kiindulva talán nem tévedés azt gondolni, hogy egy-egy ide vonatkozó esettanulmány elkészítése, önmagán túlmutatva, akár egyfajta problémafelvető szándékkal is megközelíthető. Annál is inkább, hiszen az államszocializmus egyik alapvető jellegzetességeként vehető számba a pártállami hatalmi központ proaktivitása és erős redisztribúciós szerepe. Ennek alapján a közvetlenül állami tulajdonban lévő mezőgazdasági vállalatok működésében gyakran késedelem és hosszabb átfutási idő nélkül is kimutathatók a központi gazdaság- és agrárpolitika változásai.⁸ Ehhez hozzátehető, hogy a magyar reform egyik fontos sajátosságaként a gazdasági szektorok közül a mezőgazdaságban volt a legnagyobb az innovációs készség. E mostani írás óvatos hipotéziseként talán az az analógia is felrajzolható, mely szerint (a magyar reform szempontjából) úgy volt tükre Mezőhegyes az állami gazdasági szektornak, ahogyan ez utóbbi az agrárgazdaságnak – s ahogyan, bizonyos (reform)időszakokban legalábbis, az agrárgazdaság az egész nemzetgazdaságnak. A Mezőhegyesi Állami Gazdaság (később kombinát), mint egy több száz éves múltra⁹ visszatekintő – egykori és potenciális – mintavállalat vonatkozó időszakának elemzésétől talán az sem túlzó elvárás, hogy képes legyen megmutatni bizonyos reformelgondolások „koraszülött”, „érett”, majd később – a reform 1972-es leállítását követően – „rejtett” vonásait.

⁴ TIPIKUS PÉLDÁJA ENNEK A CSIZMADIA 1988.

⁵ Ennek markáns elemei a reformot (az 1960-as évek vége után újra) politikai, publicisztikai slágertémává emelő 1980-as évek vége táján született, öngazoló-önmagyarázó BEREND 1988., NYERS 1988.; illetve olyan munkák, melyek szerzője vezető politikusként kötődött a reform egy-egy szakaszához, majd az ott szerzett tapasztalatait a szaktudományos (mező)gazdaságtörténet-írásban kamatoztatta. Lásd pl.: az 1975 és 1980 között mezőgazdasági miniszterként funkcionáló Romány Pál esetét. ROMÁNY 1998., ROMÁNY-TAMÁSI 2002.

⁶ A szélesebb perspektívájú (vagyis kevésbé csak „tsz-fókuszú”) írások kapcsán lásd pl. VARGA 2000., VARGA 2004., VARGA 2006., VARGA 2009., VARGA 2010., VARGA 2013., VARGA 2014., VARGA 2019., VARGA 2021. A jeles agrártörténész legújabb, angol nyelvű kötetében odáig megy az agrárszektor reformjának értékelésében, hogy a kötet címében az szovjetizáció ellentételezésésképpen egyenesen „amerikanizáció”-t említ.

⁷ Vö. mindezt Rainer M. János legújabb idevonatkozó közleményeivel – RAINER 2018., RAINER 2019., RAINER 2021a., RAINER 2021b. –, illetve a mögöttük álló kutatói programmal, amelyek a *szocializmus újratervezésének* fogalma köré csoportosítva próbálják meg megragadni a gazdasági és társadalmi (!) reform egykorú perspektíváját. Ez fogalmi keret talán alkalmas lehet arra, hogy összeabroncsozza a reform időben és egykorú szándékokban is szerteágazó történetét, és a fent említettek szerint hosszú távon megalapozzanak valamiféle „reformtörténeti mikroirányzatot” a magyar jelenkutatáson belül.

⁸ KORNAI 1993. 102–106. Kornai János elemzése szerint a szovjet típusú rendszerben (szocialista rendszerben) az állami vállalat, de facto tulajdonosa az állami bürokrácia, amely értelemszerűen politikai-hatalmi kategória is. A tulajdonosi jogok (reziduális jövedelem feletti rendelkezés, befektetések) gyakorlása, gyakorlásának módja ennek okán rendkívül kitett a politikai változásoknak – legyen szó akár csak egy személycseréről a Politikai Bizottságban. Mindezek kapcsán a magyar mezőgazdasági állami vállalatok és termelőszövetkezetek irányítása és fejlődése erősen függött az Erdei Ferenc, Fehér Lajos, Csizmadia Ernő és mások által fémjelzett agrárlobbi pillanatnyi hatalmi pozíciójától. Vö. VARGA 2013. PAPP 2017.

⁹ A gazdaság 1945 és 1957 közti üzemtörténeti áttekintéséhez lásd: PAP 2019., a két világháború közti történetének monografikus elemzéséhez pedig ERDÉSZ 1987.

A GAZDASÁGI REFORM ÉS AZ AGRÁRGAZDASÁG – SZEMPONTOK AZ ÁLLAMI GAZDASÁGI SEKTOR ÉS A MEZŐHEGYESI ÁLLAMI GAZDASÁG ÉRTÉKELÉSÉHEZ

Mielőtt azonban rátérnénk a címben jelzett Mezőhegyesi Állami Gazdaság üzemtörténeti áttekintésére, elengedhetetlen, hogy a *reform* szűkebben vett történetét és fogalmát röviden tisztázzuk és konkretizáljuk. E folyamat vonatkoztatási pontja az 1968. január 1-én bevezetett Új Gazdasági Mechanizmus.¹⁰ Ekkor került bevezetésre a gazdaságirányítás azon reformja, amely lényegét tekintve megszüntette a tervmutatók vállalati szintre történő lebontását (növelve a vállalati önállóságot), és több lépcsős (részben szabad, részben továbbra is kötött) ár- és bérrendszert vezetett be. Az új gazdaságirányítás részben piaci gondolkodásra ösztönözte a vállalatokat, legitímálta az egyéni- és csoportérdeket, és gazdálkodás céljai között megjelent a *nyereség*. A reform nyomán előállt új gazdasági rendszert szokás *piaci szocializmus*nak is nevezni.¹¹

Ha fogalmi támpontot keresünk az államszocializmus gazdaságirányítási reformjához, akkor Kornai János elméleti modelljéből érdemes kiindulni.¹² Kornai öttagú, kauzális láncolatában a klasszikus – sztálini – rendszer első, kiinduló eleme a kommunista-marxista pártok kikezdetlen, monopolisztikus politikai és ideológiai hatalma. Ezt követi az állami (vagy kvázi-állami) tulajdon uralkodó pozíciója, majd harmadik helyen a bürokratikus koordináció túlsúlya. A negyedik és ötödik helyen szereplő jelenség-csoportok az előzőekből következő költségvetési-, ill. gazdaságpolitikai jellegzetességeket tartalmazzák. E kontextusban a reform a harmadik, koordinációval kapcsolatos „láncszem” módosítását jelenti – ahogyan Kornai fogalmaz: „elmozdulás a klasszikus rendszertől”.¹³ Azaz a gazdaságirányítás reformja nem más, mint az államszocializmus ökonómiai rendszerének *elmozdulása* a bürokratikus koordinációtól a piaci (vagy *piacszimuláló*) koordináció felé. Ezen elmozdulás természetesen nem hagyja érintetlenül a negyedik és ötödik blokkot sem, sőt, ez maga a reformideológia lényege: a rossz koordináció miatt diszfunkcionális 4. és 5. blokknak (vagyis a szocialista gazdaság reformerek által károsnak vélt költségvetési, ellátási stb. jelenségeinek) drasztikus megváltoztatása szükséges ahhoz, hogy a 1. és a 2. kikezdetlen maradjon.

A magyar reformfolyamat mind horizontálisan (időrendben), mind vertikálisan (a gazdaság egykorú szerkezete kapcsán) is komplexebb volt annál, mint ami kizárólag Kornai modellje alapján, elmozdulás címen, mechanikusan levezethető – ez adja a *magyar rendszervariáns* bevezetőben jelzett különlegességét. Magyarország azért is tartozhatott a gazdaságirányítás megújítására nyitott országok közé, hiszen a sajátos helyi körülmények – a Rákosi-korszak gazdasági csődje, és az 1956-os forradalom – miatt a hazai kommunista párt már a hruscsovi desztalinizáció és reformpolitika¹⁴ érdemi kibontakozása előtt is tett kísérletet a gazdaság újraszervezésére. Bár nem egységesek az erre vonatkozó történetírói értékelések, szokás

¹⁰ ROMSICS 1999. 434.

¹¹ A fogalom elméleti hátteréről, közgazdaságtudományi és „transzhistorikus” értelmezésről lásd KORNAI 2007a., KORNAI 2007b.; történeti kialakulásáról, jellegéről, kosellecki értelemben vett fogalomtörténetéről pedig VALUCH 2008.

¹² KORNAI 1993. 380–384.

¹³ KORNAI 403–586., különös tekintettel 407–412.

¹⁴ Ennek hátteréről lásd pl. KALMÁR 2014. 81–133., 182–236.

Nagy Imre 1953-as Új Szakaszz programját is már az előtörténethez sorolni;¹⁵ azonban a Varga István közgazdászprofesszor által vezetett reformbizottság már a közvetlenül forradalom után, 1957 elején a Kádár-korszakban alakult meg.¹⁶ E csoport a pártállami vezetés megbízásából már olyan új gazdaságirányítási modelleket dolgozott ki, melyek egyértelműen a tervutasítás háttérbe szorítását irányozták volna elő. Az időközben beérkező szovjet hitelcsomag azonban hatalom számára – egyelőre – indokolatlanná tette a gazdaság szerkezeti szintű átalakítását, így a bizottság működését leállították. Mindazonáltal a gazdaság néhány apró szegletében „kiszabadult a szellem a palackból”, vagyis néhány vállalatnál megkezdődött bizonyos reformelgondolások átültetése a gyakorlatba.

Az 1957-es tervezőmunka – illetve részben (és természetesen kimondatlanul) a Nagy Imre-féle agrárius politika – hatására a pártvezetésen belül feltűnt a már említett és hivatkozott „agrárlobbi”. E viszonylag jól körülhatárolható, bár politikai értelemben szervezetlen és a hatalomhoz – reformkurzus ide vagy oda – alapvetően lojális csoport részben az egykori népi mozgalom elgondolásaira, illetve az ahhoz közel álló kommunista politikusokra, részben pedig az 1950-es évek legvégétől a kormányzatba bekerülő agrárértelmiségiekre épült.¹⁷ A már említett Fehéren, Csizmadián, Erdein túl ide sorolható a '60-as évek elején földművelésügyi miniszteri, majd Elnöki Tanács elnöki posztot betöltő Losonczi Pál, a Losonczit az FM élén követő Dimény Imre; illetve a Bábolnai Állami Gazdaság vezetője, Burgert Róbert. A csoportosulás krédója a nagyüzemi, iparszerű gazdálkodás primátusán nyugodott, valamint azon hogy mindez – vagyis korabeli terminológiával a „mezőgazdaság szocialista átszervezése” – lassan, akár évtizedes távra is elnyújtva, az egyéni és csoportos érdekeltségekkel szinkronban hajtandó végre.¹⁸ Idejük egy afféle kétszintű mezőgazdaság volt, melynek számszerűleg kisebbik hányadát *közvetlenül az állam által irányított, a legújabb tudományos, technikai és munkaszervezési eljárásokkal kísérletező* vállalatok, míg nagyobb részét a parasztság önszerveződésén alapuló, nagymértékben gépesített szövetkezeti szektor tették volna ki. A lakossági fogyasztást, és ennek alapján a piaci logikát sem tartották negligálandónak, ellentétben a sztálinizmussal és annak ipari-felhalmozási politikájával még a Kádár-korszakban sem szakító ún. „munkásellenzékkel”. A Dögei Imre által 1959–1961 között levezényelt, kampányszerű és részben erőszakos szövetkezetesítési hullám az „agrárlobbi” vereségét jelentette, de az ennek nyomán előállt helyzet diszfunkcionalitásainak felszínre kerülésével újra előreléphetett 1962-63-ban.¹⁹

A mezőgazdaság területén a reformmunkálatok tehát – hol erősebb, hol limitáltabb intenzitással – már jóval 1968 előtt megindultak. Számos okból kifolyólag – Hruscsov és a szovjet növekedési programok bátorítása, kiújuló gazdasági nehézségek, jóléti politika alapjainak biztosítás – Kádár János végül a '60-as évek közepén a reformkurzus fokozatos újraindítása mellett döntött.²⁰ Az Új Gazdasági Mechanizmus az 1968-at követő néhány évben valamelyest új impulzusokat adott a gazdaságnak, diszkrét emelkedésnek indultak a mutatók – és új lendületet

¹⁵ A Nagy Imre-féle új szakasz reformterveinek – „reformkényszereinek” – az állami költségvetés egyensúlya szempontjából elvégzett elemzéséről lásd: GERMUSKA 2011b.

¹⁶ ROMSICS 1999 423–424.

¹⁷ VARGA 2013.

¹⁸ VARGA. 2013. 49–55.

¹⁹ VARGA. 2013. 96–140.

²⁰ 1964 decemberében született MSZMP KB állásfoglalás gazdasági reform szükségességéről, 1966. május 27-én pedig határozat a mechanizmusreform 1968-as bevezetéséről. FÖLDES 2018. 199., KALMÁR 2014. 244–245.

kapott az ország kapitalista piachoz való (újra)csatlakozása is.²¹ A szovjet politika megváltozása és a magyar gazdaság reformmal ellenérdekelte szereplői hatására azonban Kádár leállította a folyamatot, s így a reformot több lépcsőben – 1972 és 1974 között – visszavonták.²² A reformpárti politikusokat félreállították, azonban a Kádár-korszak további éveiben folyamatosan készen álltak a visszatérésre – sőt, Kádár komoly zsarolási potenciálként ki is használta e helyzetet a „munkásellenzékkel” szembeni játszmáiban. A reform részleges újraindítására aztán az 1980-as évtized legelején, illetve annak vége felé is sor került – utóbbi alkalommal már egyértelműen válságkezelő céllal.²³

Az agrárlobbi – ami egyszersmind „reformlobbi” volt – azonban nem maradt teljesen háttérország nélkül. Egyrészt néhányuk folyamatosan a hatalom sáncain belül maradt – Burgert pl. 1966-tól 1989-ig KB-tag – másrészt az agrárgazdaság legtöbb területén továbbra is a reformelgondolások maradtak az irányadók.²⁴ Különösen így volt ez a kiemelt állami gazdaságok és termelőszövetkezetek (Bábolna, Agárd, Nagyberek-Balaton, Eger, Bóly, Dalmand, Nádudvar) esetében. A gazdaság e kivételezett kis területein a „retrográd ’70-es években” is érvényben maradtak azok a működési elvek, melyeket a reformhoz szokás kötni: nyereségorientált gazdálkodás, piaci logika, folytonos infrastrukturális fejlesztés, magas szintű technológiai innováció és mindezekkel szorosan összefüggésben erős gazdasági (és személyes) kapcsolatok a nyugati gazdaság centrumországaival (és/vagy azok egy-egy vállalatával). E zárványok sikeres működése egyszersmind a reformtábor elgondolásait is igazolni voltak hivatottak – vagyis nem csak

²¹ Magyarország és a KGST meglehetősen problematikus viszonyáról lásd: Feitl 2016.; a kádári-reformszocialista Magyarország (nyugati) világgazdaságba történő egyre erősebb re-integrációja kapcsán pedig: GERMUSKA 2014a. A wallersteini világrendszer-elmélet talaján álló kritikai társadalomtudományok a kelet-közép-európai államszocialista rendszerekre úgy tekintenek, mint amelyek igazán sosem szakadtak ki a tőkés világgazdaságból/világrendszerből. E tudományos irányzat jeles magyar képviselője, Böröcz József a *kettős függőség* fogalmával írja le a félperifériás államszocializmusok helyzetét: hatalmi-geopolitikai függés Moszkvától, gazdasági függés a Nyugattól – Böröcz szerint a valódi kérdés e két függőségi elem egymáshoz viszonyított aránya. Mint írja: „A létező sztálinizmus rendszerében a térség birodalmi függőségét katonai hódítás teremtette meg, és közvetlen, »nem piaci« természetű kényszer, illetve az ezzel való fenyegetőzés tartotta fenn. Bár a negatív függőség révén a centrumfüggőség kis mértékben mindig is jelen volt, a két függőségtípus mérlege egyértelműen a birodalmi összetevő túlsúlyát mutatta. Az államszocializmus második, *kádári időszakában a térség külső függőségének két összetevője pragmatikus egyensúlyi helyzetbe került* azáltal, hogy enyhült a birodalmi központnak az egyes komprádor államokra nehezedő politikai nyomása, ám ezzel egy időben növekedett a félperifériás államszocialista társadalmak pénzügyi és technológiai függése a centrumgazdaságok szereplőitől. Az államszocializmus harmadik, hanyatló korszakában ez a tendencia folytatódik és gyorsul fel. A mindezek eredményeképpen létrejövő új status quo-ban a *centrumfüggőség súlya messze meghaladja a birodalmi függőséget.*” Böröcz 1992. 17. Kiemelések – P. P. I. Az itt közölt üzemtörténeti áttekintés – különösen a ’70-es, ’80-as évek – kapcsán is érdemes mindezt végiggondolni, hiszen Mezőhegyes *közvetlen* nyugati, világgazdasági kapcsolata, az onnan érkező *közvetlen* technológia- és tudástranszfer, az exportképesség és az azzal összefüggő konvertibilis valuta bevétel, illetve az állami gazdasági mikroszektor sajátos – kevésbé kötött – politikai helyzete nagyon élesen megjelenítik a Böröcz által exponált kérdéseket.

²² KALMÁR 2014. 371–372.

²³ A nagy részben az energiahordozók áremelkedéséből (olajválságok) továbbgyűrűző recesszió magyarországi megjelenéséről és a válságkezelés hatalmi, politikai, fiskális és gazdasági kényszerpályáinak összejárásáról lásd: GERMUSKA 2011a., GERMUSKA 2014b.

²⁴ Egy még a Kádár-korszakban, de már annak legvégén született agrár-közgazdasági összefoglaló találoán fogalmaz: „Az ideológiai jellegű támadások keresztüztüzbé kerülő agrárszektorra [...] nagy szüksége volt [a hatalomnak], hiszen közismert, hogy a konvertibilis relációjú exportban kiemelkedő szerepe volt ennek az ágazatnak. Ez a kettősség magyarázza, hogy a magyar gazdaságpolitikai vezetés olyan megoldásokat keresett, amelyekkel formailag igazolható volt a szovjet példa követése, ugyanakkor a valóságban nem okozott nagyobb zavarokat a gazdálkodás működésében. Ilyennek számított az úgynevezett agrár-ipari kombinátok megszervezése. Az elsők 1971. január 5-én alakultak Tokaj-Hegyalján, Bábolnán, majd Bólyon, Agárdon stb.” CSETE 1987. 2.

„jó számokat” kellett produkálniuk, hanem *látványos technológiai fölényen, és tudományos innováción alapuló eredményt.*²⁵ Így vált az állami gazdasági szektor is a reformerek – politikai értelemben vett – bizonyítási kényszerének zászlóshajójává – különös tekintettel a Burgert vezette Bábolnai Állami Gazdaságra.²⁶ Bábolnától egy sorral hátrébb azonban hasonló elvek mentén működött még néhány, régebbi vagy újabb alapítású állami mezőgazdasági nagyüzem.²⁷

ÜZEMTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Majoros-korszak (1957–1964): kísérlet és kudarc

A Mezőhegyesi Állami Gazdaság üzemtörténeti áttekintését jelen esetben az egyes igazgatók hivatali ideje szerint fogom tagolni.²⁸ Az üzemtörténeti áttekintés annyit tesz hogy egyrészt a gazdaság szervezeti változásait igyekszem nyomon követni, másrészt a fontosabb termelési adatokat mutatom be – ez utóbbiakat kis részben szövegesen, de főleg a tanulmány végén közölt táblázatban.

1957 októberében került a gazdaság élére Majoros János, akinek vezérigazgatói kinevezésével a megelőző évtizedhez képest egy merőben új és dinamikus időszakba lépett a Mezőhegyesi Állami Gazdaság.²⁹ Majoros³⁰, bár mozgalmi ember volt, hasonlóan például Fehér Lajoshoz, Csizmadia Ernőhöz, vagy mondjuk Donáth Ferenchez, az új rendszerben agrárpolitikussá „képezte magát”, és nagy tervekkel vágott az időközben az állami gazdaság elnevezését és önirányítását visszanyerő Mezőhegyesi igazgatásába.³¹ A birtok szervezete Majoros idején

²⁵ Ezt megerősítették a Kádár-korszak kezdetén keletkezett különböző iránymutatások, mint például a KB 1958 márciusi határozata, vagy az egy évvel korábban – bár nem KB határozatként véglegesített – ún. Agrárpolitikai Tézisek. PETŐ-SZAKÁCS 1985. 334–340., ROMÁNY 1998. 345–357. Ezekben a mintavállalat szerepkörhöz tartozó elvárásokat rögzítették, mint például a szélesebb értelmében vett agrárgazdaság tenyészállatokkal és vetőmaggal való ellátását.

²⁶ A bábolnai birtok átfogó történetéhez lásd GUNST–WELLMANN 1989.; a mostani eset szempontjából alapvető fontosságú burgerti időszakhoz (1960–1989) pedig SCHLETT 2007..

²⁷ Magyarország agrártörténetében a 19. század utolsó harmadától kezdve jelentős szerepet játszottak az állami tulajdonban lévő ménésbirtokok – később, mint mezőgazdasági nagyüzemek. A szovjet típusú rendszerben kísérlet történt a ménésbirtokok szovhoz (szovjetszkoje hozjajsztvo) rendszerű átszervezésére, valamint ’negyvenes évek végén új üzemeket is alapítottak. Az így létrejött állami gazdaságok a magántulajdonú nagybirtokok 1945-ös megszűnésével szinte kizárólagos képviselőivé váltak a nagyüzemi- és mintagazdasági formának. (A szovjet típusú rendszerben az állami gazdaságok száma a kezdetben kétszáz egységet tett ki, mely szám kb. százra csökkent a ’80-as évekre.) Az ’50-es években e gazdaságok zöme veszteséges volt. A jelentős részben pozícióban maradt, két háború közti időszakában is nagybirtokokon szolgáló gazdatisztek-agrárértelemiségiek tevékenységének (Zámbó Ernő, Izinger Pál) valamint a ’60-as évek reformjainak hatására azonban az állami gazdaságok fejlődése fordulatot vett – helyesebben csak néhány kiemelt birtoké. Az állami gazdaságok közül ugyanis mindössze tíz-tizenöt ért el kiugró eredményeket, a többi leginkább a magyar mezőgazdaság átlagának környékén volt. A vállalkozási forma fejlődésének utolsó állomása a ’70-es évek végén, ’80-as évek elején bevezetett kombinát-forma, mely jelentős élelmiszer- és feldolgozóipari kapacitást csatolt az állami gazdaságokhoz. Ez az időszak az exportra lépés időszaka is: a kiemelt állami gazdaságok nemzetközileg is versenyképes termékekkel jelentős konvertibilis valutabevételt juttattak a központi költségvetésbe – ezzel is megalapozva a kései Kádár-korszakban élvezett kivételes helyzetüket. KLENCZNER 1996., MOLNÁR–MEDGYESI 1987. 87–112. Vö. IZINGER 1981a., 1981b., 1982., 1983., 2014.

²⁸ Az üzemtörténet módszertani kérdéseiről, benne a periodizáció problémáiról lásd pl.: INCZE 1979.

²⁹ TÓTH 1986. 154.

³⁰ Majoros János, született: Kondoros, 1916. november 28. Szakszerű végzettséggel nem rendelkezett. 1954 és 1956 között az MDP Orosházi Járási Bizottságának első titkára, 1954-től a Szarvasi Mezőgazdasági Technikum igazgatója. Majoros János önéletrajza. MNL BéML XXIX. 406. 79. d. Izinger visszaemlékezéseiben Fehér Lajos híveként írta le Majorost. IZINGER 2014. 123.

³¹ Jelentés 1959. november 17. ÁBTL 3.1.5. O-13008.

szakszerűbbé, adminisztrációja fegyelmezettebbé vált.³² Kuti Ernőnek, a gazdaság régi főagronómusának nyugdíjba vonulását követően Göde Hubert lett az utódja, de Hermann Lajos személyében külön főállattenyésztő is kinevezésre került.³³ Majoros idején lett főkönyvelő az az Andó Ferenc is, aki aztán folyamatosan vezető tisztségeket töltött be az állami gazdaságon belül 1989-ig.³⁴

Az új vezetés merész és innovatív elképzelésekkel vágott bele új feladatába. Ezeknek az elképzeléseknek a legfontosabbja volt, hogy teljesen meg akarták szüntetni a kerületi irányítást és korszerű ágazati rendszerben centralizálni akarták az üzemet.³⁵ 1960 január elsejével be is vezették az ágazati irányítást, és megkísérelték meghonosítani a Mezőhegyesen addig csak mérsékelt jelentőségű baromfitenyésztést is.³⁶ A kísérlet – bár érzékelhetően komoly tudományos apparátus állt mögötte – nem járt sikerrel. A kerületekben dolgozóktól távol került a középszintű döntéshozatal, a major-rendszerre kiépített termelést a központ egyszerűen nem tudta koordinálni az ötféle állat (ló, szarvasmarha, sertés, juh, baromfi) és a sokféle cereália igényeinek megfelelően. A helyzet odáig jutott 1962-re, hogy a gazdaság éves eredménye jelentős, milliós nagyságrendű veszteséget jelzett, és szinte minden mutatóban visszaesett a termelése.³⁷ Megszűnt a korábban viszonylag hatékony kerületi ellenőrzés és szupervízió; százszámra hullottak a sertések és szarvasmarhák brucella-vírusban; 1963-ban a lucernafeldogozó üzem is tüzeset áldozat lett (többezer tonna takarmány semmisült meg); bedőlt a teteje az egyik ún. „százás” istállónak (100x30 m alapterületű szarvasmarha istálló).³⁸ Az 1964-es év vesszőfutás a vezetőség számára: nyílt politikai támadásokat kaptak, még a helyi állambiztonsági szervek is kiszálltak – néhány hónap alatt tizenegy hatósági és ügynöki jelentés született a gazdaságról.³⁹

Az 1958-es és az 1964-es mutatókat összevetve látszik, hogy nagy mértékben csökkent az őszi búza vetésterülete, mely különbséget azonban nem jelenik meg a táblázatban feltüntetett növényeknél. Ennek oka, hogy a növénypalettát – erősítve a kísérleti jelleget – jelentősen kibővítették, például rozzsal, árpával, tritikáléval⁴⁰. A hozamok terén a cukorrépa, az árukukorica, valamint a pillangósok esetében is jelentős növekedés figyelhető meg. Az állatállomány esetében 1957-től kis mértékű, egyenletes növekedés tapasztalható, melynek eredményei azonban az 1959-1961 közti elhullások következtében nem látszanak igazán. A sertésállomány regenerálása nehezebben sikerült, de a szarvasmarhák esetében is csak nagyobb mennyiségű élőállat-vásárlással tudták orvosolni a problémákat.⁴¹

³² Ez a levéltári anyag rendezettségéből jól látszik, és minden bizonnyal ez az oka annak is, hogy folyamatában csak 1957-től kezdve állnak rendelkezésre az iratok.

³³ Éves üzemterv 1958. MNL BÉML XXIX. 406. 77. d.

³⁴ Éves üzemterv 1958. MNL BÉML XXIX. 406. 77. d.

³⁵ TÓTH 1986. 133. Mezőhegyes az 1784-es alapítástól kezdve kerületi – más néven major – rendszerben működött. Ennek fejlődéséről lásd ERDÉSZ 1987., PAP 2019. Az itt tárgyalt időszak mindennapjairól, településképeről, lakosságáról lásd Vági Gábor kitűnő szociográfiáját: Vági 1994.

³⁶ Mérlegbeszámoló 1958, Gazdálkodás elemzése c. melléklet. 1–3. MNL BÉML XXIX. 406. 39. k.

³⁷ Mérlegbeszámoló 1962 7–9. MNL BÉML XXIX. 406. 44. k.

³⁸ Mérlegbeszámoló 1963, Gazdálkodás elemzése c. melléklet. 1–4. MNL BÉML XXIX. 406. 45. k. Ugyanerről: ÁBTL 3.1.5. O-13008, 45–69.

³⁹ Az első 1964. január 28-i, az utolsó szeptember 18-i.

⁴⁰ A búza és a rozs keresztezésével létrehozott, hidegtűrő takarmánynövény.

⁴¹ Mérlegbeszámoló 1964, Gazdálkodás elemzése c. melléklet. 4. MNL BÉML XXIX. 406. 46. k.

Az üzemet 1963-ban szanálni kellett (ennek eredménye az előző, veszteséges évhez képest megjelenő tetemesebb nyereség), ráadásul – részben az újonnan létrejövő környékbeli termelőszövetkezetek földigénye miatt, és részben talán „büntetésből” – több, mint 1000 hektár darabban lévő területet át kellett adni környező tsz-eknek – tagosítás címén.⁴²

Oláh-korszak (1965-1973): a növekedés bázisa

Majoros 1964 év végi menesztése után nem következhetett más, mint szervezeti és termelési racionalizálás. Ezt a feladatot 1965. január 1-gyel Losonczy Pál földművelésügyi miniszter – egyetértésben a Békés Megyei Pártbizottsággal – a héki állami gazdaság korábbi vezetőjére, Oláh Jánosra bízta.⁴³ Oláh munkásvezető volt, belügyminisztériumi múlttal, 1953 után azonban már az agráriumban dolgozott – alkalmasnak látszott tehát a „rendcsinálásra”.⁴⁴ Keménykezü vezetői stílusa több visszaemlékezésben is megjelenik, ugyanakkor jól látható, hogy az általa végigvitt gazdasági racionalizálás képezte az alapját a Supala-korszakban végbemenő intenzív fejlődésnek. Az Oláh-korszakban indult meg – apró lépésekben – a mezőhegyesi birtok nyugati irányú kapcsolatainak kiépülése. A '60-as években Nyugat-Európa gazdasági dinamikájának sajátosságai miatt kedvező piaci környezetet jelentett az agrártermékek számára. Mezőhegyes vonatkozásában 1969-ben – 1945 után – első alkalommal történt nyugati export: egy NSZK üzem vásárolt lucerna-vetőmagot.⁴⁵ Az üzletet az állami gazdaságok külkereskedelmét intéző ÁGKER bonyolította le.⁴⁶ Megjelentek a szintén nyugatnémet vagy osztrák lótulajdonosok is Mezőhegyesen.⁴⁷

Az Oláh-féle vezetés a munkáját azonban mindenekelőtt a gazdaság rekonstruálásával kellett, hogy kezdje.⁴⁸ Visszaállították a kerületi rendszert – igaz, némileg koncentráltabban, immár hat központtal.⁴⁹ Új állatorvosi ellátási szisztémát és ügyeletet vezettek be, nagyon szigorú higiéniát írtak elő az istállókban.⁵⁰ Jelentősen leszűkítették a termelési portfóliót is: állatokból csak

⁴² Sz. LUKÁCS 1972. 69., ÁBTL 3.1.2. M-29456. Jelentés 1964. október 11.

⁴³ TÓTH 1986. 154.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13008, Jelentés 1964. december 15. Oláh rendelkezett agrárvégzettséggel – 1953-54-ben végezte el esti tagozaton a Mezőtúri Mezőgazdasági Technikum képzését. Izinger 2014, 131.

⁴⁵ MNL BÉML XXIX. 406. 49. d. Mérlegbeszámoló 1969, Gazdálkodás elemzése c. melléklet. 7.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29456 Jelentések 1967. március 4., május 23., június 5., október 29. Kurt és Ernst Baguzat, Fritz Jensen, valamint a magyar származású Georg Hollander (Hollander György) tartottak 1945 után először nyugati állampolgárként lovakat Mezőhegyesen – mindhárman a lovassportban voltak érdekeltek, és jó kapcsolatot ápoltak több mezőhegyesi lovasedzővel és a gazdaság néhány középvezetőjével.

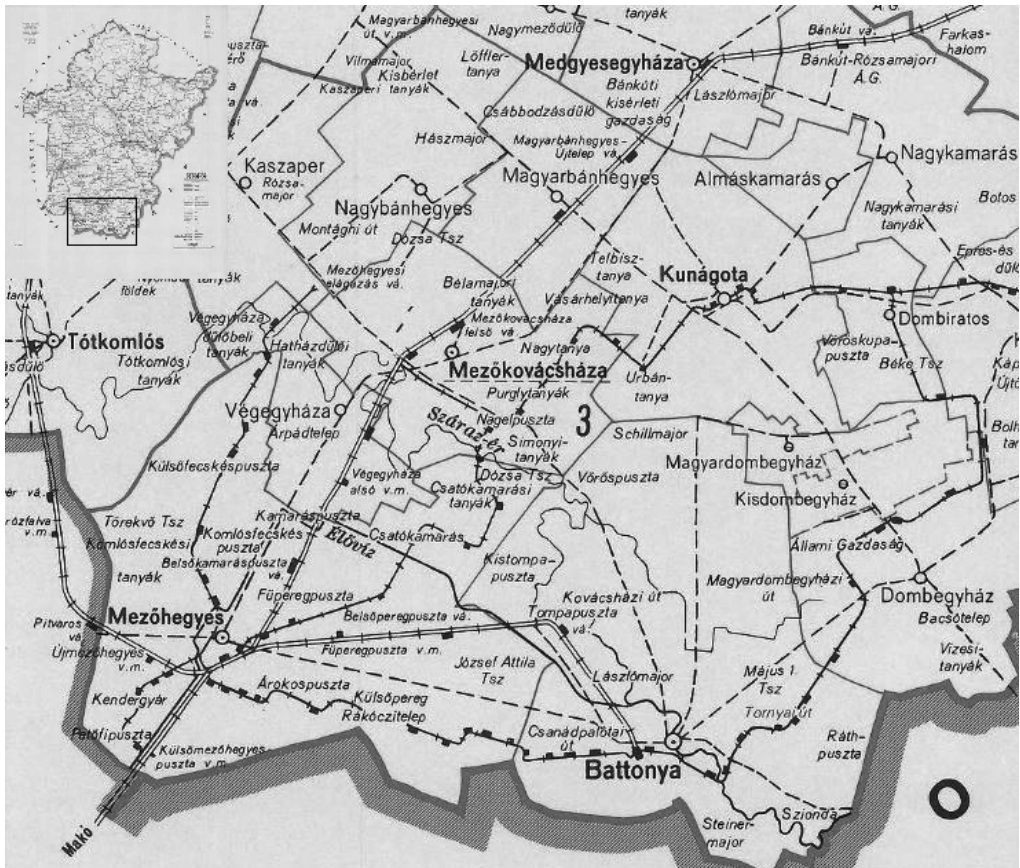
⁴⁸ Vö. BORBÁS 1973. 78–121. Borbás Lajos szakszervezeti bizottság által 1973-ban kiadott könyve sajátos lenyomata a Mezőhegyesen különösen abszurdnak ható „munkásmozgalmi” helytörténetnek. Az 1945 előtti világ – valóban nagymértékű – szociális hiányosságainak propagandisztikus bemutatásán, és az akkor szegényparaszti sorban élő, de a kötet megjelenésekor a birtokon, vagy annak párszervezetében – gyakran nagy befolyással – működő szereplők helyzetértékelésén túl azonban sokat megtudhatunk belőle Oláh személyének egykorú recepciójáról is. A kötetben megszólalók nagyra értékelték, sőt idealizálták Oláh keménységét, „agrárproletár” háttérét, a „rendcsinálásra” való affinitását. Az efféle szemlélet nyilván ebben az alacsony műveltségű, pártos, és mindenféle technológiai, agrárökonomiai, piaci indíttatással szemben ellenséges közegben volt a legerősebb. Ugyanakkor már a '70-es, '80-as években is a birtokon élők, dolgozók körében végzett körkérdéseim alapján Oláh megítélése és emlékezete rendkívül pozitív, nosztalgikus volt. Az ő időszakát, legendás keménységét egyfajta újraalapításként is értékelték akkor a helyiek.

⁴⁹ 1957-ig tizenöt major/kerületközpont működött. Oláh idején ebből – nagyobb illetékességi területtel – hatot állítottak vissza: Ómezőhegyes, Csatókamarás, Komlósfecskés, Peregpusztá, Újmezőhegyes, Árokpusztá. TÓTH 1986. 136.

⁵⁰ Uo.

a szarvasmarha, a sertés és a – gazdaságilag immár teljesen eljelentéktelenedett – ló, a cereáliákból pedig a kukorica, az őszi búza és lucerna, valamint a cukorrépa maradt meg.⁵¹ A '70-es évek eleji mérlegbeszámolók számaiból kitűnik: habár a területnagyságon látszik az 1964-es tagosítás eredménye, minden más mutatóban nagyságrendi növekedés volt a korábbi adatokhoz képest. A termelési koncentráció eredményeképpen az őszi búza vetésterülete újra elérte a Majoros-korszak előtti, a cukorrépa pedig közel megháromszorozódott 1964-hez képest. A sertésszám nagyfokú emelkedést mutat, de a szarvasmarha állomány növekedése is számottevő volt. A mélyreható változásokat azonban a nyereség mértéke jelzi: 1973-ra a gazdaság volumenéhez és lehetőségeihez igazodó, 46 millió forintos értéket láthatunk.

Ahogy az 1971-es mérlegbeszámolóhoz csatolt igazgatói-főkönyvelői szöveges jelentés fogalmaz: „A gazdasági reform megvalósításának első három évében a Mezőhegyesi Állami Gazdaság kedvező irányú fejlődése tapasztalható. A kötelező előírások helyett alkalmazott gazdasági szabályozók olyan ösztönző erőt képviseltek, mely nagymértékben elősegítette a gazdaság fejlődését, a nehézségeink ellenére is kielégítő eredményeink elérését”⁵²

1. kép: Mezőhegyes és környéke 1973. (Forrás: <https://maps.hungaricana.hu>)

⁵¹ Mérlegbeszámoló 1969, Gazdálkodás elemzése c. melléklet. 11. MNL BÉML XXIX. 406. 49. d.

⁵² Főigazgatói-főkönyvelői jelentés 1971. december 18. (Mérlegbeszámoló melléklet) MNL BÉML XXIX. 406. 50. d.

A Supala-korszak (1974-1984): intenzív növekedés

A termelési mutatók azt jelzik, hogy az 1974 januárjában igazgatóvá kinevezett Supala Pál ideje alatt a Mezőhegyesi Állami Gazdaság az egyik legjobb periódusát élte. Köszönhetően az Oláh-időszak racionalizáló tevékenységének, termelés a '70-es évek közepétől sokkal koncentráltabban és *intenzívebben* folyhatott – egyes ágazatokban sikerült megszervezni a vertikális *iparszerű termelési rendszereket* is. A vetőmag-előállítás – elsősorban a kukoricáé, valamint a cukorrépaé – és a tejelő szarvasmarha-tenyésztés terén nemzetközileg is figyelemre méltó eredmények születtek. A termelés mutatóinak nagyságrendje magyar viszonylatban csak Bábolnához és Nádudvarhoz volt mérhető – más termékszerkezetben: Mezőhegyesen a már említett kukorica és cukorrépa hozamai növekedtek nagy mértékben, az állattenyésztés esetében pedig – a tejtermelésen túl – a sertéshús-előállítás ért el kimagasló számokat.⁵³

A nem mindennapi növekedés mögött több tényező is meghúzódott. Mindenekelőtt ebben az időszak vált igazán értékesé, hogy a gazdasági reform visszavonása csak mérsékelten érintette a mezőgazdaságot – és legkevésbé az állami gazdaságokat. A nagypolitikában elszenvedett vereségét követően az agrárlobbi sikeres „utóvédharcot” folytatott annak érdekében, hogy a vállalatirányítás liberalizációja megmaradjon ebben a szektorban – nyilvánvalóan ez nem sikerülhetett volna a kiemelkedő termelési eredmények nélkül, melyek mintegy folyamatosan legitimálták ezt a lobbizást.⁵⁴ A közvetlen hatalmi centrum alatti szakigazgatási kormányzati szervek élén olyan vezetők – miniszterek és államtitkárok – álltak, akik személyes ügyüknek tekintették a kiemelt állami gazdaságok sikerességét.⁵⁵

Helyi szintű politikai háttér oldaláról nézve mindenekelőtt maga Supala Pál személye a megkerülhetetlen.⁵⁶ Az igazgató a megyei pártfunkcionárius volt megelőzőleg – bár a helyi szinten agrárügyeket vitt – de nem tartozott igazán sem a reformekhez, sem a munkásellenzékhez.⁵⁷ Mindazonáltal az, hogy Supala a megyei pártélet magasabb szintjén volt „beágyazott”, megkímélte a belső hatalmi harcoktól a gazdaságot.

Karakteres újdonság volt, hogy a gazdaság mély és kiterjedt szakmai külkapcsolatokat épített – építhetett – ki a '70-es évek végétől. A gazdaság vezetőinek nyugati útjai – az Egyesült Államoktól, Dánián, Hollandián át az NSZK-ig – évente többször is ismétlődtek, és hasonlóképpen a viszontlátogatások is. Szakmai díjakat adtak és kaptak, egymás konferenciáira jártak a magyar, osztrák és német kollégák, de a kapcsolatok előnyei a termelési eredményekben is megmutakoztak.

A '70-es évek második felében valósággal „felrobbantak” a mutatók. Ez legjobban a szarvasmarha-tenyésztésben, annak tudományos háttérében, valamint a gépesítés minőségi emelkedésében volt tetten érhető. Előbbi esetében egy amerikai törzstenyésztésből holstein-fríz génbankot hoztak létre Mezőhegyesen, 1976-ban elvégezték a teljes állomány brucella-vírus mentesítését,

⁵³ TÓTH 1986. 138, MOLNÁR–MEDGYESI 1987. 409.

⁵⁴ ROMÁNY 1998. 391–412.

⁵⁵ A Földművelésügyi Minisztérium/Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztérium (MÉM) miniszteri pozícióit a Kádár-korszak második felében Dimény Imre, Romány Pál és Vánca Jenő töltötték be. Közülük ketten is az állami gazdaságok világából jöttek, és mindhármuk rendelkezett egyetemi-tudományos háttérrel is. OROSZ–FÜR–ROMÁNY 1996. 793–794.

⁵⁶ Supala Pál, született: Gyula, 1925. július 23. Agrármérnöki végzettségű, 1952 óta volt az MDP tagja. 1970 és 1973 között az MSZMP Békés Megyei Bizottságának titkára. Supala Pál káderlapja 1974. MNL BÉML XXXV.1. 2. d. 69. ő.e.

⁵⁷ IZINGER 2014. 116.

és képesek voltak a szarvasmarhák mesterséges megtermékenyítésére is.⁵⁸ 1984-ben a tejhozam elérte a 6000 l/tehén/év mennyiséget, ami azt jelentette, hogy Mezőhegyes évente 17 millió liter nyerstejet bocsájtott ki.⁵⁹ A holstein-fríz és a magyar tarka fajták keresztezésével pedig tovább fokozták a tejtermelést.

A szántóföldi kultúrák esetében korszerű és hatékony műtrágya-szabadalmakat vettek át Ausztriából, a linzi székhelyű Schering cégtől.⁶⁰ Ami azonban a leglátványosabb volt, hogy megjelentek az „ikonikus” nyugati munkagépek: Claas, John Deere, New Holland.⁶¹ A traktát és MTZ-eket néhány év alatt le is váltották. A fejlődés a cereáliák terén a kukoricában mutatkozott meg legjobban: a korábbi 5-6 tonna/ha hozamok után elérték a 8 t/ha hozamot.

A gazdaság területileg, szervezetileg is növekedett: 1974-ben a dombegyházi, 1977-ben a bánkút-medgyesegyházi gazdaságot csatolták hozzá.⁶² Ez maga után vonta a megnagyobbított gazdaság átszervezését. Dombegyház egy közel 3000 hektáros területű, viszonylag fejlett termelési kultúrával rendelkező üzem volt. Gazdálkodásának profilja lényegében egyezett Mezőhegyesével, földrajzilag pedig csak Battonya települése választotta el egymástól a két gazdaságot. Bánkút esetében némileg más volt a helyzet: bár itt is hasonló termelési profilról beszélhetünk, de ez már kicsit távolabb feküdt Mezőhegyestől, ráadásul ez a vállalat évek óta vesztést termelt, így Mezőhegyes a fúzióval valójában a szanalástól „mentette meg”.⁶³

A korábbi hat kerületet háromra vonták össze (Ómezőhegyes, Csatókamarás, Peregpuszta), és kerületi státuszban integrálták be Dombegyházát és Bánkútot, valamint önálló, ágazati-vertikális üzemággként kiszervezték a szántóterülethez közvetlenül nem kötődő ágazatokat: ilyenek voltak az önálló sertésenyésztés, a vetőmagtermelő üzem, a takarmányfeldolgozó, a gépjávitási és szállítási üzemág, építészeti üzem, a laboratórium, a szarvasmarha tenyésztés.⁶⁴ A sertéságazatot 1982-ben, bábolnai mintára, vertikális Ipszerű Sertés hústermelési Rendszerre fejlesztették.⁶⁵

⁵⁸ Mérlegbeszámoló 1976, Gazdálkodás elemzése c. melléklet 3–12. MNL BÉML XXIX. 406. 52. d.

⁵⁹ Mérlegbeszámoló 1984, Gazdálkodás elemzése c. melléklet 7. MNL BÉML XXIX. 406. 58. d.

⁶⁰ Vezetői értekezletek iratai 1977–1989. Vezetői Értekezlet 1981. december 3. MNL BÉML XXIX. 406. 87. d.

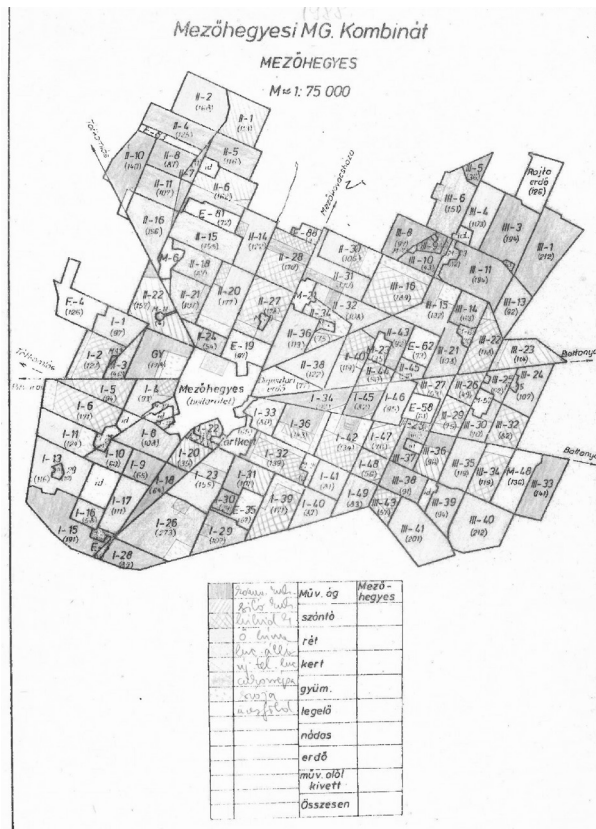
⁶¹ TÓTH 1986. 160–164. Ha nem is ilyen színvonalon, de a mezőgazdaság és különösen az állami gazdaságok gépesítése és növekvő iparianyag-felhasználása igen erős országos tendencia volt.: „[...] a magyar mezőgazdaság fejlődését az 1960-as évektől az ipari eredetű anyagfelhasználás (műtrágya, növényvédő szer, gép, üzemanyag stb.) rohamos növekedése jellemezte. A mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű anyagok aránya 1968-ban a bruttó termelési értéknek 52,4%-a, 1978-ban pedig már 65%-a volt. Az állami gazdaságok mezőgazdasági termelésének anyagköltség-hányada azonban már a vizsgált időszak végén elérte a 80, de a termelőszövetkezetekben is megközelítette a 70 %-ot.” NÉMETI 1981. 147.

⁶² NÉMETI 1981. 137.

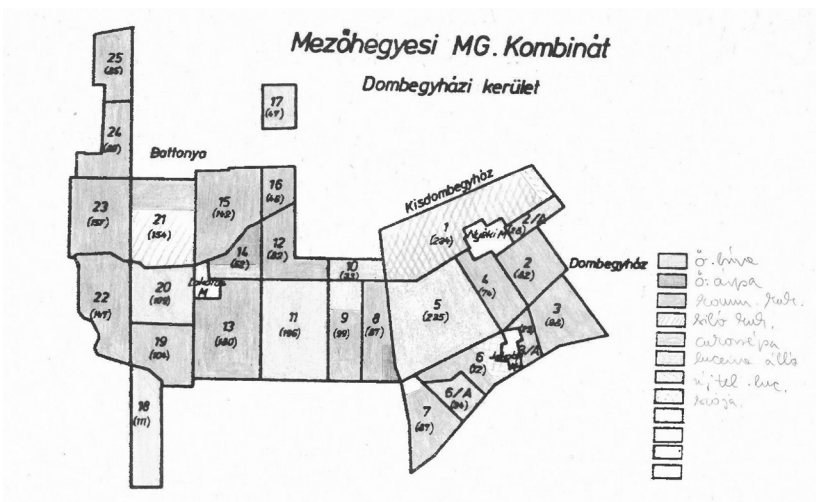
⁶³ Vezetői értekezletek iratai 1977–1989. Vezetői Értekezlet 1978. január 30. MNL BÉML XXIX. 406. 87. d.

⁶⁴ TÓTH 1986. 141–142.

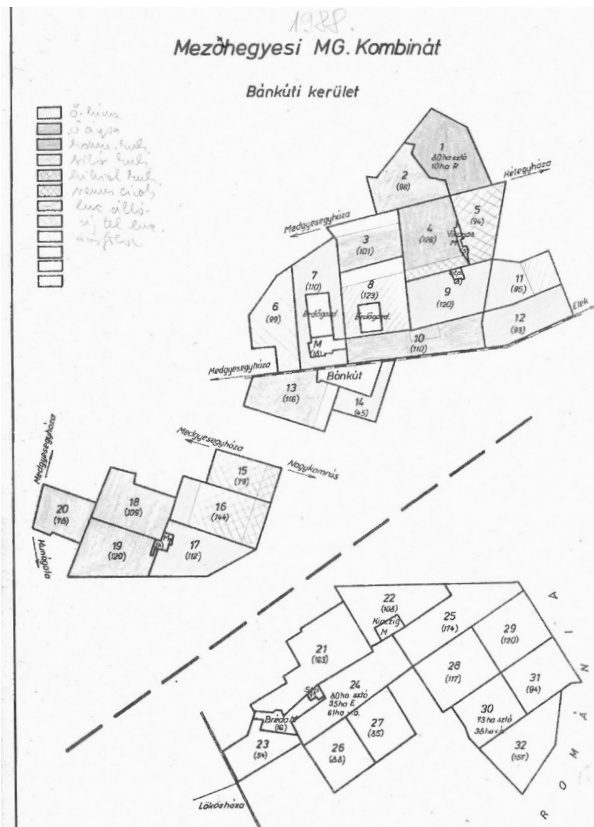
⁶⁵ TÓTH 1986. 141–142.

2. kép: A Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát központi területi üzemegysége, 1988 (Forrás: MNL BéML XXIX. 406. 121. d.)

3. kép: A Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát dombegyházi területi üzemegysége, 1988 (Forrás: MNL BéML XXIX. 406. 121. d.)

4. kép: A Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát bánkúti területi üzemege, 1988
(Forrás: MNL BéML XXIX. 406. 121. d.)

Átalakult a gazdaság vezetése is: Supala a korábbi főkönyvelő Andó Ferencet közigazgatási igazgatóhelyettesként, míg a Dombegyházi Állami Gazdaság korábbi vezetőjét, Papp Tibort termelési igazgatóhelyettesként vette maga mellé – ez utóbbi pozíció egyesítette magában a korábbi főagronómusi és főállattenyésztői tevékenységeket, igen széles hatáskörrel.⁶⁶ Papp szerepe a gazdaság fejlesztésében, innovációjában a levéltári anyagban található levelezések, szakmai beszámolók alapján jelentősnek mondható: leggyakrabban ő tárgyalt a külföldi partnerekkel és számos újszerű megoldással fokozta a termelékenységet több növény esetében. (Nemzetközileg is kiterjedt elismertségét bizonyítja, hogy 1988-ban a kielii egyetemről átvehette a rangos Justus von Liebig-díjat is.⁶⁷ Ezt a kitüntetést az egyetem 1949-ben alapította, és az európai mezőgazdaságban elért, kiemelkedő agrártudományos tevékenységért adományozza – mind a mai napig.⁶⁸)

Az átszervezések betetőzéseként a MÉM 52515/1/1980. számú rendelete értelmében az üzem *Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát*tá lépett elő – vagyis hozzákapcsolták a környék

⁶⁶ Szolgálati használatra: Káderutánpótlási és csereterv 1974. Andó Ferenc és Papp Tibor káderlapja. MNL BéML XXIX. 406. 69. d.

⁶⁷ Vezetői értekezlet iratai 1977–1989. Vezetői Értekezlet 1988. október 21. MNL BéML XXIX. 406. 87. d.

⁶⁸ <https://www.agrar.uni-kiel.de/de/veranstaltungen/preisverleihungen/liebig-preis> (utolsó letöltés 2021. december 1.)

feldolgozó- és élelmiszeripari kapacitását – elsősorban annak legjelentősebbjével, a cukorgyárral, mely szintén önálló üzemegységként tagozódott be.⁶⁹ Mezőhegyes ugyan – ellentétben Bábolnával vagy az Eger-Mátravidéki Borgazdasági Kombináttal – nem kapott önálló exportjogot, de a '80-as évek közepén már jelentős konvertibilis valutabevétel (főleg nyugatnémet márka) származott a birtok exportjából.⁷⁰ Az így létrejövő Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát 1984-ben az állami gazdaságok egyik éllovasa volt, több, mint százmillió forintos nyereséggel, közel 10 %-os (!) beruházási rátával.⁷¹ Hasonló számokat csak Agárd, Bóly, Dalmand, valamint az abszolút első Bábolna tudott felmutatni.⁷²

Az Andó-korszak (1985-1989): holtponton

Supala Pál 1985-ben nyugdíjba vonult, helyét Andó Ferenc vette át, őt pedig a közgazdasági igazgatóhelyettesi pozícióban Miskucza Péter követte, fenntartva ezzel a három főből álló vezetői struktúrát.⁷³ A '80-as évek második felében érdemi változás az állami gazdaságok szervezetét illetően nem történt, és a termelési mutatók is az előző időszak ütemében növekedtek – azonban ennek a növekedésnek egyre nagyobb volt az ára. A világpiacon egyre emelkedő energiahordozó-árak, valamint a forint gyengülése következtében egyre drágábbá vált a külföldi technológiák importálása – lemondani ezekről viszont nem lehetett, hiszen ez jelentette a bel- és KGST piacokon Mezőhegyes legfőbb versenyelőnyét. A hazai hatalmi-politikai konfigurációban pedig a kivételezett státusz alapját.

Mindazonáltal a termelésben bizonyos területeken sikerült fokozni a mutatókat: a cukorrépa hozama tartósan 50 tonna fölött maradt, és a kukorica is a 8 tonnás szint fölött stabilizálódott – sőt, közelítette a 9 tonnát. Egyértelmű emelkedés mutatkozott a sertésállomány létszámában is. Azonban a szarvasmarha-tenyésztéshez és a tejtermeléshez kapcsolódó mutatók inkább stagnáltak, vagy csökkentek. A munkavállalói létszám is 3000 fő alá ment, de ami a legfontosabb: az 1987-es rekordösszegű, 246 millió forintos vállalati nyereség, drasztikusan csökkent, két év múlva kétharmadával, 87 millió forintra apadt.

Hogy a gazdaság '80-as évekbeli problémái világossá váljanak, némileg ki kell lépnie a dolgozatnak az üzemtörténet keretei közül, és röviden meg kell vizsgálni a pénzügyi és hatékonysági kérdéseket is. Az ugyanis, hogy – kapitalista vonások ide vagy oda – mégsem egészen piaci körülmények között, azaz megtérülési kényszerben működött Mezőhegyes, az Supala-korszak nagy értékű beruházásai kapcsán élesen megmutatkoztak. Az ezer forint eszközértékre jutó termelési érték 1983-tól drasztikusan elkezdett csökkenni, a korábbi 600 és 700 forint között mozgó – szintén nem túl nagy hatékonyságot jelző – értékek 500 forintos nagyságrendbe csökkentek – vagyis a nem csak piaci, hanem politikai intenciókból is vásárolt nagy értékű berendezések és technológiák nem hoztak – ilyen hatalmas, ésszerűtlen beruházási ráta mellett nem is hozhattak – megtérülést.⁷⁴ 1987-ben aztán a költségvetési kapcsolatok terén is fordulópont következett

⁶⁹ TÓTH 1986. 139. A cukorgyár történetéről: TOKOVICS-VITAY 1989.

⁷⁰ MOLNÁR-MEDGYESI 1987. 119. Mint ismeretes, a Kádár-korszakban a külkereskedelmet az ún. -impexek – Monimpex, Agroimpex, az állami gazdaságok esetében pedig a már említett ÁGKER – bonyolították, központi irányítás alatt. Az impexekről bővebben lásd: Borvendég 2017.

⁷¹ Mérlegbeszámoló 1984. 3–4. MNL BÉML XIX. 406. 58. d.

⁷² MOLNÁR-MEDGYESI 1987. 402–414.

⁷³ Vezetői értekezletek iratai 1977–1989. Vezetői Értekezlet 1984. február 7. MNL BÉML XXIX. 406. 87. d.

⁷⁴ Mérlegbeszámolók 1985–1989. MNL BÉML XXIX. 406. 58.–60. d.

be: az '50-es évek időszaka óta először fordult elő, hogy az állami elvonások meghaladták az állami beruházások mértékét.⁷⁵ Ezzel megindult Mezőhegyes (és az állami gazdaságok) hozszadalmas agóniája, mely a 2004-es (ill. a 2001-es) privatizációval ért véget. Mindezek mellett két jelentős külkapcsolatot sikerült még kiépíteni 1985 után is. A kanadai Hays Farm Ltd.-vel a szarvasmarhák mesterséges megtermékenyítésére hoztak létre egy génbankkal is rendelkező kísérleti telepet, míg a Fr. Strube Saatzucht NSZK-beli vetőmagtermelő céggel a cukorrépa-vetőmag előállítás és kísérleti termesztés terén mélyítették el a – korábban inkább csak felületesen mondható – kapcsolatokat.⁷⁶

FR. STRUBE SAATZUCHT
SÖLLINGEN

Strube

FR. STRUBE Saatzucht Söllingen, Postfach 83, 3331 Söllingen

Herrn Generaldirektor
Andó Ferenc
Landwirtschaftliches Kombinat
Mezőhegyes
Kozma Ferenc u. 30.
H - 5820 Mezőhegyes

Telefon: 0356 437*
Telefax: 0352 220 (ans d)
Telegr.-Adresse: Strubessol
Söllingen u. Jahnstraße
Eggenf. Söllingen
Städte: Helmstedt LZ 1955
Wappen: Söllingen SZ 185-9
Niedf. Giesensholz
Friede Söllingen
Zahlungsverkehr: (BLZ 2715015) Kto. 453747
Commerzbank Braunschweig
(BLZ 2504030) Kto. 51 6537
Volksbank Söllingen e. G.
(BLZ 2719114) Kto. 7592
Postcheckkonto: Hannover
(BLZ 2501003) Kto. 9459-301

Bei Rechnung und Lieferung anheben

Ihre Zeichen: Ihre Nachricht vom: Unsere Zeichen: SÖLLINGEN, den 11.2.1986

E i n l a d u n g

Sehr geehrter Herr Generaldirektor Andó!

Wir möchten Sie und Ihre Zuckerrüben-Experten hiermit herzlich einladen zu einem

Informationsbesuch

zu uns nach Söllingen.
Wir möchten Ihnen gerne Gelegenheit geben, unser Unternehmen und unsere Aktivitäten kennenzulernen und um mit unseren Herren über Fragen des Zuckerrübenanbaus und der Saatgutproduktion zu diskutieren und über die Weiterentwicklung unserer Zusammenarbeit zu sprechen.
Bezüglich eines Termins dürfen wir vorschlagen:

a) im Mai (7.-13. Mai), wenn in Hannover die große internationale Agrarausstellung der Deutschen Landwirtschafts-Gesellschaft stattfindet
oder
b) in Verbindung mit Ihrer Reise nach Holland.

Wir bitten Sie freundlichst, unseren Vorschlag wohlwollend zu prüfen. Wir hoffen, daß Sie unsere Einladung akzeptieren.
Bitte geben Sie uns bald Telex-Nachricht, damit wir mit den Reservierungen und Vorbereitungen beginnen können.

Mit freundlichen Grüßen
Fr. Strube
Saatzucht

Hienen (ppa. Dr. Hienen) *Schmidt* (i.A. Schmidt)

P.S. Über die Ausstellung in Hannover legen wir Ihnen eine Kopie bei.

— Mitglied der Samen-Union GmbH, Hannover, Bldhstr. 7 —
— Mitglied der Zuckerribe-Züchtungsgesellschaft Strube-Drümmen —

5. kép: A Fr. Strube Saatzucht meghívója Andó Ferencnek üzemlátogatásra és szakmai találkozóra, 1986.

(Forrás: MNL BéML XXIX. 406. 89. d.)

⁷⁵ Mérlegbeszámoló 1987 4. MNL BéML XXIX. 406. 59. d.

⁷⁶ Külföldi kapcsolatok jelentései, levelezései 1985–1989 MNL BéML XXIX. 406. 89. d. A doboz kb. kétharmad részben az e két céggel folytatott levelezést tartalmazza.

ÖSSZEGZÉS

Andó Ferenc – nem vállalva a kapitalista átalakulásban a gazdaságra váró új kihívásokat – 1989-ben nyugdíjba vonult; őt megbízott igazgatóként Papp követte, azonban a '90-es évek gazdasági és politikai átalakulása a kombinát dezintegrációját eredményezték. 2004-ben a birtokot magánosították, csak a lótenyésztés maradt meg állami fenntartásban, néhány száz hektáron gazdálkodva. A mezőhegyesi gazdaság Nemzeti Ménesbirtok és Tangazdaság zRt. néven 2017-től újra állami tulajdonú nagyüzemként működik.

A mezőhegyesi birtok 1957 és 1989 közti bő harminc évének értékelésére bátran használhatjuk az ellentmondásos kifejezést. Az országos hatalmi játszmák lehetővé tették a gazdaság számára, hogy kivételezett státuszára támaszkodva különböző gazdálkodási és technológiai újításokat vezessen be, külkapcsolatokat építsen ki. Nem túlzás azt sem feltételezni, hogy ebben a döntéshozók részéről – nem csak helyben, de a mikroszektor, sőt, az agrárgazdaság szintjén is – volt egy jellegzetesen kádári, relatív helyzetértékelésen és különböző összehasonlítási kényszereken alapuló demonstrációs szándék is. Amikor ez a kivételes státusz különböző részeredményekhez (valutabevételhez) jutatta Mezőhegyest, akkor még tovább növelték az amúgy sem *elsősorban* gazdaságossági szempontokból kialakított beruházási ütemet. Ezt az ütemet azonban a birtok piaci fejlődése nem volt képes tartani. A nem-gazdasági, nem-piaci, hanem politikai és presztízsszempontok – áttételesen, az országos költségvetés egyensúlyhiányán és a hiteleken keresztül, valójában az 1956-os forradalom élményéből táplálkozó kádári „életszínvonal-politika” – vezette birtokfejlesztés egy olyan szervesen fejlődéshez vezetett, amely óriási szakadékokat hozott létre a birtok költségvetési struktúrájában és a beruházások megtérülésében. A helyzet ugyanakkor azért ellentmondásos és nehezen megfogható, mert ezek a politikai- és presztízsszempontok tették egyáltalán lehetővé, hogy a birtok a fejlődését elősegítő technológiához és tudáshoz hozzájusson. Igaz, hogy ezeknek az inkorporálása során, a valós piaci lehetőségekhez igazítva, lassítani kellett volna a fejlesztés ütemét. Ez azonban a '70-es évek végén a reform újraindításában reménykedőktől elvett volna egy látványos, hivatkozható – igaz, rezervátumba szorult – mintavállalatot (vagy legalábbis annak percepcióját); az árfolyamvesztéseket nyögő központi költségvetéstől pedig súlyos exportbevételeket.

Mindezekkel együtt is tiszteltre méltóak azok az innovációs eredmények, melyeket a tárgyalat időszakban a kukorica- és cukorrépa-termesztésben és vetőmag-előállításban, valamint a szarvasmarha tenyésztésben elértek. A birtok dezintegrációjával, majd privatizációjával ezek elérhetősége a szélesebben vett agrárszektor számára ugyan lecsökkent, néhány évtized erejéig zárójelbe téve az „állami gazdasági ethosz” által diktált szerepet. A létrehozott és felhalmozott szaktudás, a humán erőforrás és maga az infrastruktúra azonban tartósan hozzájárult a magyar mezőgazdaság magas szintű tudományos és K+F hátterének stabilizálásához.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BéML)

XXXV.1.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Békés Megyei Bizottságának iratai

XXIX. 406.

Mezőhegyesi Állami Gazdaság (Ménésbirtok Zrt.) iratai 1945–2004

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. O-13008

Békés Megyei Állami Gazdaságok (objektum dosszié)

3.1.2. M-29456

„Sándor” fn. ügynök (munkadosszié)

BEREND T. IVÁN (1988): *A magyar gazdasági reform útja*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

BORBÁS LAJOS (1973): *Mezőhegyesi közkatonák*. Mezőhegyes, Mezőhegyesi Állami Gazdaság Szakszervezeti Bizottsága.

BORVENDÉG ZSUZSANNA (2017): Az „impexek” kora. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

BÖRÖCZ JÓZSEF (1992): Kettős függőség és tulajdonvákuum: társadalmi átalakulás az államszocialista félperiférián. *Szociológiai Szemle* 2. évf. 3. sz. 3–20.

CSETE LÁSZLÓ (1987): A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok fejlődése (1976–1985). *Gazdálkodás* 31. évf. 4. sz. 1–6.

CSIZMADIA ERNŐ 1988: *Csizmadia Ernő válogatott művei*. S. a. r.: Fekete Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DONÁTH FERENC (1977): *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–75*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ERDÉSZ ÁDÁM (1987): *A mezőhegyesi ménésbirtok gazdálkodása a két világháború között*. Békés Megyei Levéltár.

FEITL ISTVÁN (2016): *Talányos játszmák. Magyarország a KGST erőterében 1949–1974*. Budapest, Napvilág Kiadó.

FÖLDES GYÖRGY (2018): *Ívek és töréspontok. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó.

GERMUSKA PÁL (2011a): „...nem tudunk egyensúlyba kerülni”. Külkereskedelmi árkiegyenlítés – költségvetésen kívül és belül. In Bánkuti Gábor – Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem: tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan. 383–394.

Germuska Pál (2011b): Az új szakasz új megvilágításban: Nagy Imre első miniszterelnöksége és a költségvetés válsága. In Katona, Csaba (szerk.): *Gödörből gödörbe: mindennemű válságok Magyarharokban a 19. és 20. században*. Szombathely, Vas Megyei Levéltár. 117–132.

GERMUSKA, PÁL (2014a): Failed Eastern integration and a partly successful opening up to the West: the economic re-orientation of Hungary during the 1970s. *European. Review of History/Revue Européenne D'Histoire*. Vol. 21./2. 271–291.

GERMUSKA PÁL (2014b): Elvesztegetett fél évtized: Gazdasági válság és válságkezelés Magyarországon, 1973–1979. *Aetas* 29. évf. 4. sz. 125–144.

GUNST PÉTER – WELLMANN IMRE (1989): *A 200 éves Bábolna múltjából*. Bábolna, Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát.

HORBULÁK ZSOLT (2018): Gazdasági reformkísérletek Csehszlovákiában a szocializmus idején. *Világtörténet* 8. évf. 3. sz. 399–414.

INCZE MIKLÓS (szerk.) 1979: *Az üzemtörténetírás kérdései. Elméleti és módszertani tanulmányok*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

IZINGER PÁL (1981a): Így fejlesztettük állami gazdaságainkat. Interjúkötet. Komló László (szerk.). Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.

IZINGER PÁL (1981b): Az első évtized. *Valóság* XXIV. évf. 6. sz. 26–36.

IZINGER PÁL (1982): A második évtized. *Valóság* XXV. évf. 5. sz. 36–51.

IZINGER PÁL (1983): A harmadik évtized. *Valóság* XXVI. évf. 3. sz. 38–52.

IZINGER ANNA (szerk.) (2014): *Izinger Pál életútja az uradalmak világából a XXI. századba*. Hanák Gábor interjúja alapján szerkesztette Izinger Anna. Budapest, Osiris Kiadó.

KALMÁR MELINDA (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990)*. Budapest, Osiris Kiadó.

KLENCZNER ANDRÁS (1996): Az állami gazdaságokról. In Orosz István – Für Lajos – Romány Pál (szerk.): *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Budapest, Mezőgazda Kiadó. 695–704.

KORNAI JÁNOS (1993): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Kiadói Rt..

KORNAI JÁNOS (2007a): A reformszocializmus belső ellentmondásai. In: Uő: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 32–49.

KORNAI JÁNOS (2007b): Piaci szocializmus? Szocialista piacgazdaság? In Kornai János: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 50–61.

MITROVITS MIKLÓS (2014): Együtt vagy külön utakon a szocializmushoz? A desztalinizáció első szakasza Kelet-Közép-Európában. *Századok* 148. évf. 1. sz. 91–115.

MITROVITS MIKLÓS (2015): Lehetséges volt-e legyőzni a kapitalizmust? A kelet-közép-európai reformok és a gazdasági növekedés. *Eszmélet* 27. évf. 107. sz. 109–136.

- MOLNÁR ISTVÁN – SZABÓNÉ MEDGYESI ÉVA (1987): *Az állami gazdaságok Magyarországon*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- NÉMETHI LÁSZLÓ (1981): *Magyarország élelmiszer-gazdasága a hetvenes években*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- NYERS REZSŐ (1988): *Útkeresés – reformok*. Budapest, Magvető Kiadó.
- OROSZ ISTVÁN – FÜR LAJOS – ROMÁNY PÁL (szerk.) (1996): *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
- PAP PÉTER ISTVÁN (2019): Ménesbirtokból szovhoz? A Mezőhegyesi Állami Gazdaság rekonstrukciója és átszervezése 1945–1957. In: Várkonyi Péter (szerk.): *Historia Nostra III*. Eger, Liceum Kiadó. 151–174.
- PAPP ISTVÁN (2017): *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–ÁBTL.
- PETŐ IVÁN – SZAKÁCS SÁNDOR (1985): *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- RAINER M. JÁNOS (2011): *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, 1956-os Intézet – L'Harmattan Kiadó.
- RAINER M. JÁNOS (2018): A szocializmus újratervezése. Magyar kísérlet az ötvenes évekből. In: Keller Márkus – Tabajdi Gábor (szerk.): *Újratervezések. Magyarország a jelenkorban. Évkönyv XXII*. Budapest, 1956-os Intézet Alapítvány–OSZK. 13–47.
- RAINER M. JÁNOS (2019): A termelési viszonyoktól a polgári nyilvánosságig. Az újratervezés (kritikai) fordulata a „szocializmus” negyedik évtizedében. In: Uő (szerk.): *„Hetvenes évek”. Magyarország a jelenkorban. Évkönyv XXIV*. Budapest, 1956-os Intézet Alapítvány. 54–98.
- RAINER M. JÁNOS (2021a): A szocializmus „hivatásos” újratervezése az 1960-as években. In: Verók Attila – Pap József (szerk.): *Akit Clío elbűvölt: In honorem Romsics Ignác*. Eger, Liceum Kiadó. 253–266.
- RAINER M. JÁNOS (2021b): A szocializmus újratervezése a hatvanas években. A „társadalmimechanizmus-reform” magyar kalandja. In: Uő (szerk.): *Elit és szubelit a Kádár-korszakban – közelítések. Magyarország a jelenkorban. Évkönyv XXVI*. Budapest–Pécs, 1956-os Intézet Alapítvány–Kronosz Kiadó. 165–210.
- ROMÁNY PÁL (1998): Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig. In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó. 345–437.
- ROMÁNY PÁL – TAMÁSI MIHÁLY (2002): *Agrárpolitikai fordulatok – agrártársadalmi változások*. Szeged, Bába Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC (1999): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC (2008): Gazdasági reformok a Kádár-korban. In: Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, Osiris Kiadó. 113–122.
- SCHLETT ANDRÁS (2007): *Sziget a szárazföldön. A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1990 között*. Budapest, Szent István Társulat.

- SZ. LUKÁCS IMRE (1972): *Viharsarki állami gazdaságok 1949–1969*. Zsibók András, (magánkiadás).
- SZEDERKÉNYI HENRIK (1965): *Mezőgazdasági nagyüzemek kialakításának tapasztalatai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- TOKOVICS JÓZSEF – VITAY JÁNOS (1989): *A 100 éves Mezőhegyesi Cukorgyár*. Budapest, Interpress Kiadó.
- TÓTH ISTVÁN (1986): *Mezőhegyes 200 éve*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- UNGVÁRSZKI ÁGNES (1989): *Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon (1948–1988)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- VÁGI GÁBOR (1994): *Mezőhegyes. Kardos Sándor képeivel*. S. a. r.: Závada Pál. Budapest, Századvég Kiadó.
- VALUCH TIBOR (2008): A piaci szocializmus. Közelítések, értelmezések, értékelések. In: Germuska Pál – Rainer M. János (szerk.): *Közelítések a kádárizmushoz. Évkönyv XV*. Budapest, 1956-os Intézet. 85–108.
- VARGA ZSUZSANNA (2000): Mezőgazdasági reformmunkálatok (1961–1964). *Múltunk* 45. évf. 2. sz. 253–282.
- VARGA ZSUZSANNA (2004): Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: Rainer M. János (szerk.): „*Hatvanas évek*” Magyarországon. Budapest, L’Harmattan–1956-os Intézet. 99–125.
- VARGA ZSUZSANNA (2006): Hatalom és agrárkérdés Magyarországon a Kádár-korszakban. In: Gergely Jenő (szerk.): *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből*. Budapest, L’Harmattan–ELTE TDI. 259–335.
- VARGA ZSUZSANNA (2009): Az agrár-elit néhány jellegzetessége a Kádár-korszakban. In: Gebei Sándor – Makai János – Bartók Béla: *Történészként a katedrán: tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, Líceum Kiadó. 277–285.
- VARGA, ZSUZSANNA (2010): Reshaping the socialist economy: the Hungarian case. In: Majoros, István – Maruzsa, Zoltán – Rathkolb, Oliver (szerk.): *Österreich und Ungarn im Kalten Krieg*. Budapest–Wien, ELTE BTK Új-és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék – Universität Wien Institut für Zeitgeschichte. 407–420.
- VARGA ZSUZSANNA (2013): *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- VARGA ZSUZSANNA (2014): Kiütkeresés az agrárszektor válságából az „Új szakasz” (1953–1954) idején. *Századok* 148. évf. 1. sz. 116–132.
- VARGA ZSUZSANNA (2019): Kényszerpályáról a vállalati mozgástér felé. A mezőgazdasági termelőségvetkezetek első két évtizede Magyarországon, 1948–1968. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv 2019. Uradalom – Vállalat*. Budapest, MTA BTK – Hajnal István Alapítvány. 391–410.
- VARGA, ZSUZSANNA (2021): *The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country*. New York, Rowman and Littlefield.

MELLÉKLET

Fontosabb szántóföldi növények termelési adatai 1957–1989

(A Mezőhegyesi Állami Gazdaság/Kombinát mérlegbeszámolóinak alapján.)

Forrás: MNL BÉML XXIX. 406. 38–59. d.)

0 = nincs adat	őszi búza		cukorrépa		kukorica		pillangósok	
	terület (ha)	hozam (kg/ha)	terület (ha)	hozam (kg/ha)	terület (ha) (összes)	hozam (kg/ha) (csak áruk.)	terület (ha)	hozam (kg/ha)
1957	3 441	2 272	851	23 457	2 965	3 988	3 475	3 461
1958	2 813	2 377	812	20 336	2 876	3 497	0	0
1959	2 764	2 482	791	22 008	2 549	3 759	0	0
1960	2 439	2 588	767	24 655	2 651	4 021	0	0
1961	2 235	2 920	707	24 659	2 876	4 130	2 799	3 764
1962	1 987	2 665	576	27 332	2 564	4 784	2 229	4 598
1963	1 902	2 840	481	26 743	3 061	4 786	2 557	5 534
1964	1 870	2 726	612	31 238	3 002	5 002	2 431	4 751
1965	1 912	3 264	653	32 529	2 895	4 839	2 344	5 548
1966	2 560	3 320	621	33 711	2 923	4 743	2 212	4 066
1967	2 612	3 324	634	35 383	2 960	4 722	2 178	5 176
1968	2 911	3 429	611	37 055	2 912	5 329	1 889	5 332
1969	3 007	3 451	600	38 863	3 205	5 745	1 767	5 647
1970	3 309	2 795	605	34 612	3 513	5 391	1 868	5 986
1971	0	0	0	0	0	0	0	0
1972	2 954	4 275	1 134	26 549	3 889	6 140	1 415	6 138
1973	3 006	4 631	1 653	33 659	3 811	7 162	1 597	7 781
1974	4 007	4 175	2 027	32 176	3 987	7 074	1 529	7 315
1975	4 096	3 942	2 046	36 754	3 856	7 689	1 475	9 196
1976	4 185	4 350	2 234	39 675	4 103	7 345	1 479	7 761
1977	4 274	4 654	2 003	40 023	4 945	7 867	1 786	8 002
1978	4 363	4 957	1 978	43 200	5 234	7 278	1 813	7 878
1979	0	0	0	0	0	0	0	0
1980	4 801	5 695	1 525	48 233	6 370	8 522	2 042	8 218
1981	4 557	5 962	1 650	44 951	6 228	8 079	1 947	8 485

0 = nincs adat	őszi búza		cukorrépa		kukorica		pillangósok	
év	terület (ha)	hozam (kg/ha)	terület (ha)	hozam (kg/ha)	terület (ha) (összes)	hozam (kg/ha) (csak áruk.)	terület (ha)	hozam (kg/ha)
1982	4 501	5 903	1 918	42 040	6 190	7 321	1 935	9 287
1983	4 432	6 195	1 765	43 026	6 088	7 765	1 868	8 766
1984	4 498	7 095	1 564	49 760	6 362	8 023	2 087	7 744
1985	4 322	6 652	1 987	51 876	6 439	8 004	1 979	8 239
1986	4 201	6 432	1 886	50 067	6 278	8 765	1 876	9 008
1987	4 267	6 875	2 122	53 249	6 127	8 345	1 567	8 459
1988	4 113	7 210	1 762	58 562	6 632	8 234	1 789	8 871
1989	4 031	6 734	1 978	52 340	6 255	8 978	1 678	8 675

Fontosabb állattenyésztési, pénzügyi és egyéb összesítő adatok 1957–1989

(A Mezőhegyesi Állami Gazdaság/Kombinát mérlegbeszámolóinak alapján.)

Forrás: MNL BÉML XXIX. 406. 38–59. d.)

0 = nincs adat	ló (db)	sertés (db)	szarvasmarha (db)	tejhozam (l/tehen/év)	nyereség (ezer Ft)	munkavállaló (fő)	termő terület (ha)
év							
1957	1 002	13 420	2 987	2 768	6 318	3 341	16 010
1958	1 145	15 889	3 451	2 911	13 092	3 003	15 989
1959	1 089	16 679	3 873	2 948	12 833	3 079	15 615
1960	989	14 177	4 281	3 321	12 854	3 123	15 857
1961	611	8 764	4 424	3 712	6 909	2 907	15 590
1962	595	3 009	4 816	3 123	-10 168	3 107	15 575
1963	648	6 523	4 124	3 000	9 147	2 625	15 122
1964	944	9 327	3 710	3 006	7 567	2 716	12 572
1965	912	10 034	3 801	2 821	12 833	2 486	12 343
1966	976	11 989	3 932	3 119	10 168	2 261	12 267
1967	1 084	13 312	4 435	3 211	18 610	2 171	12 218
1968	932	15 009	3 812	3 245	22 549	2 238	12 205
1969	889	15 752	4 152	3 310	26 797	2 310	12 219
1970	818	17 253	4 493	3 257	28 427	2 246	12 208

0 = nincs adat	ló (db)	sertés (db)	szarvas- marha (db)	tejhozam (l/tehén/ év)	nyereség (ezer Ft)	munka- vállaló (fő)	termő terület (ha)
év							
1971	0	0	0	0	0	0	0
1972	711	23 792	4 988	3 478	34 067	2 769	12 784
1973	709	38 034	5 423	3 321	47 786	2 860	12 342
1974	725	40 825	6 275	3 398	56 439	3 345	15 316
1975	760	45 073	6 361	3 551	62 311	3 389	15 515
1976	734	45 329	6 220	3 891	75 198	3 402	15 321
1977	786	46 200	7 078	4 007	160 086	3 755	17 856
1978	800	49 071	7 156	4 231	210 298	3 798	17 633
1979	821	51 942	7 561	4 761	171 807	3 747	17 391
1980	872	55 551	7 845	4 918	173 848	3 722	17 473
1981	860	56 207	8 170	5 160	165 368	3 601	17 301
1982	888	61 293	8 351	5 552	170 573	3 671	18 363
1983	847	68 781	8 668	5 823	132 947	3 723	18 043
1984	861	73 281	9 644	6 003	110 401	3 700	17 853
1985	845	79 128	9 347	5 978	130 401	3 715	18 130
1986	876	85 643	9 451	6 332	137 554	3 645	17 932
1987	851	86 549	9 876	6 234	246 114	3 489	18 034
1988	842	88 769	9 123	6 742	161 591	3 189	18 136
1989	819	87 307	8 889	6 341	87 691	2 998	18 021